

Vaje iz fizikalnih merjenj 2

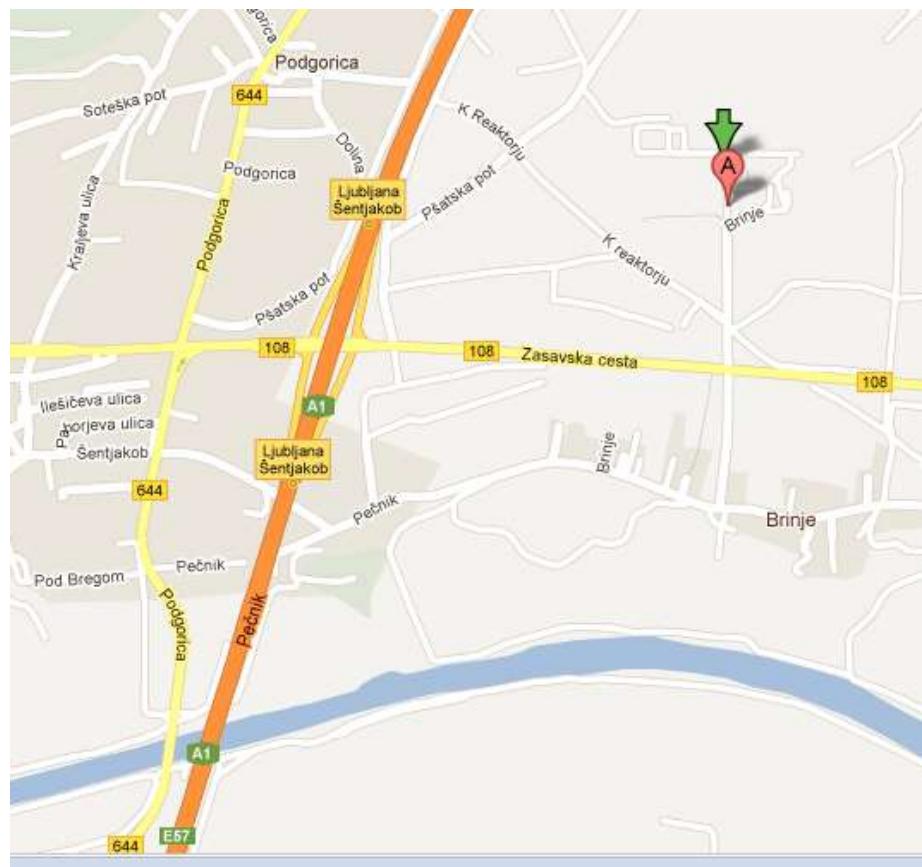
Klemen Bučar, F2 IJS

Kontakt

klemen.bucar@ijs.si

Telefon: 01-5885275

Pisarna: RCP, Brinje,
Pospeševalnik

O predmetu

- 2 kolokvija + pisni izpit iz vaj

Literatura:

1. Leo, *Techniques for Nuclear and Particle Physics Experiments*, Springer
2. Cvelbar, *Merjenje ionizirajočega sevanja*
3. Wilson, *An Introduction to Particle Accelerators*, Oxford
4. Lee, *Accelerator Physics*
- (5. Ž. Šmit, *Spektroskopske metode s pospešenimi ioni*)

Energije reakcij

- Atomska in mol. fizika: 0.1ev .. 100 keV
- Fizika jedra: 0,1 MeV .. 100 MeV
- F. osnovnih delcev GeV, TeV, PeV,...

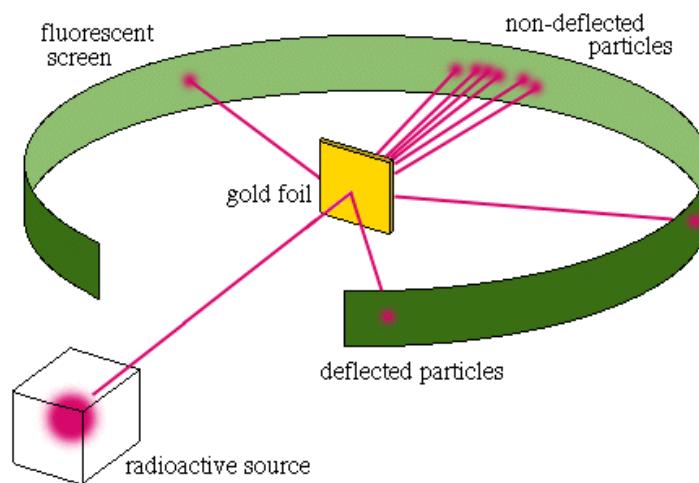
Orodje: POSPEŠEVALNIKI

Ideja pospeševalnika

1. Izvir
2. Pospeševanje
3. Transport žarka
4. Tarča
5. Spektrometri

Naravni pospeševalniki

- α delci (Ra, Th), ≈ 5 MeV, 1911 Rutherford

- kozmični žarki („galaktični posp.“) do 10^{20} eV

Pospeševalniki

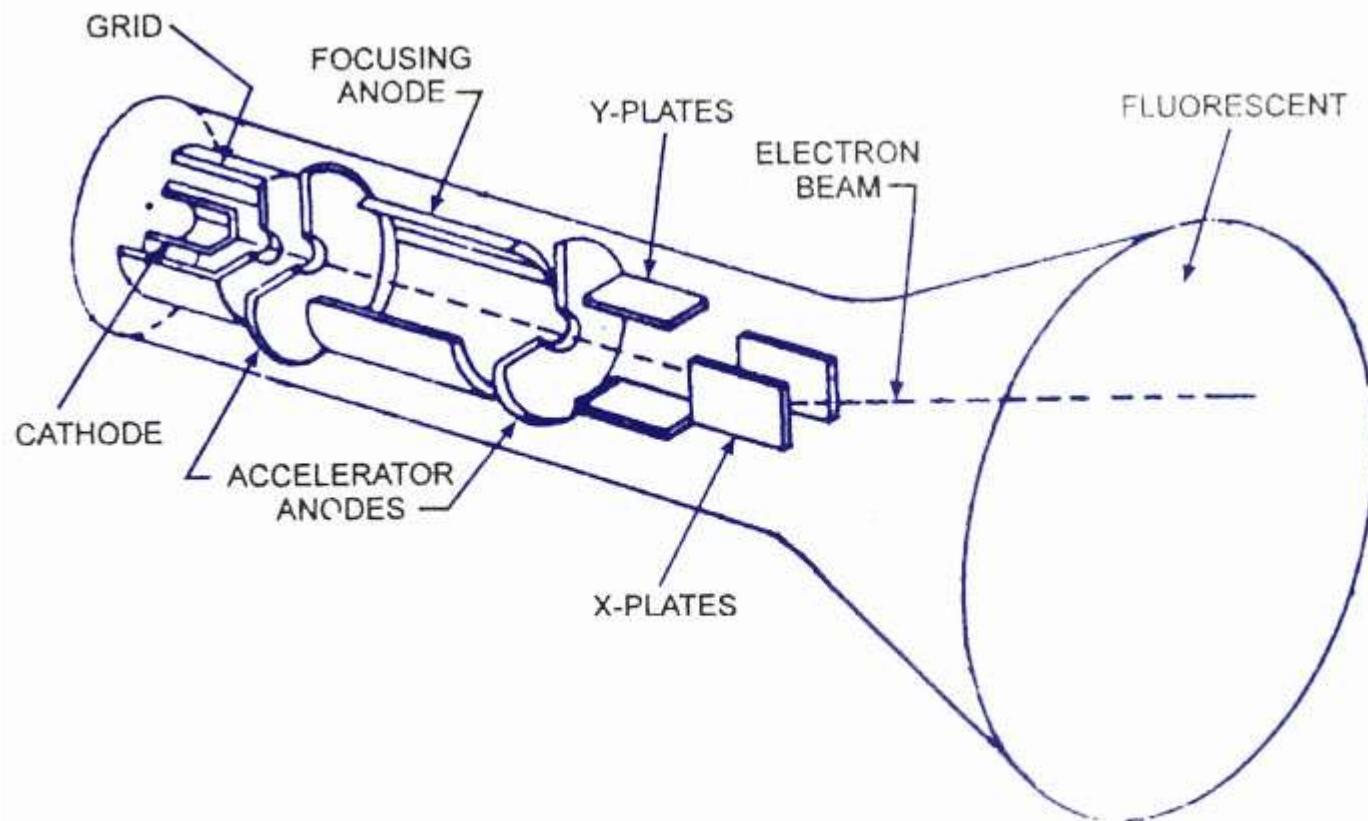
Enosmerni (elektrostatični)

- katodna cev (CRT)
- rentgenska cev
- van de Graaffov posp.
- tandemtron
- stalen žarek

Izmenični

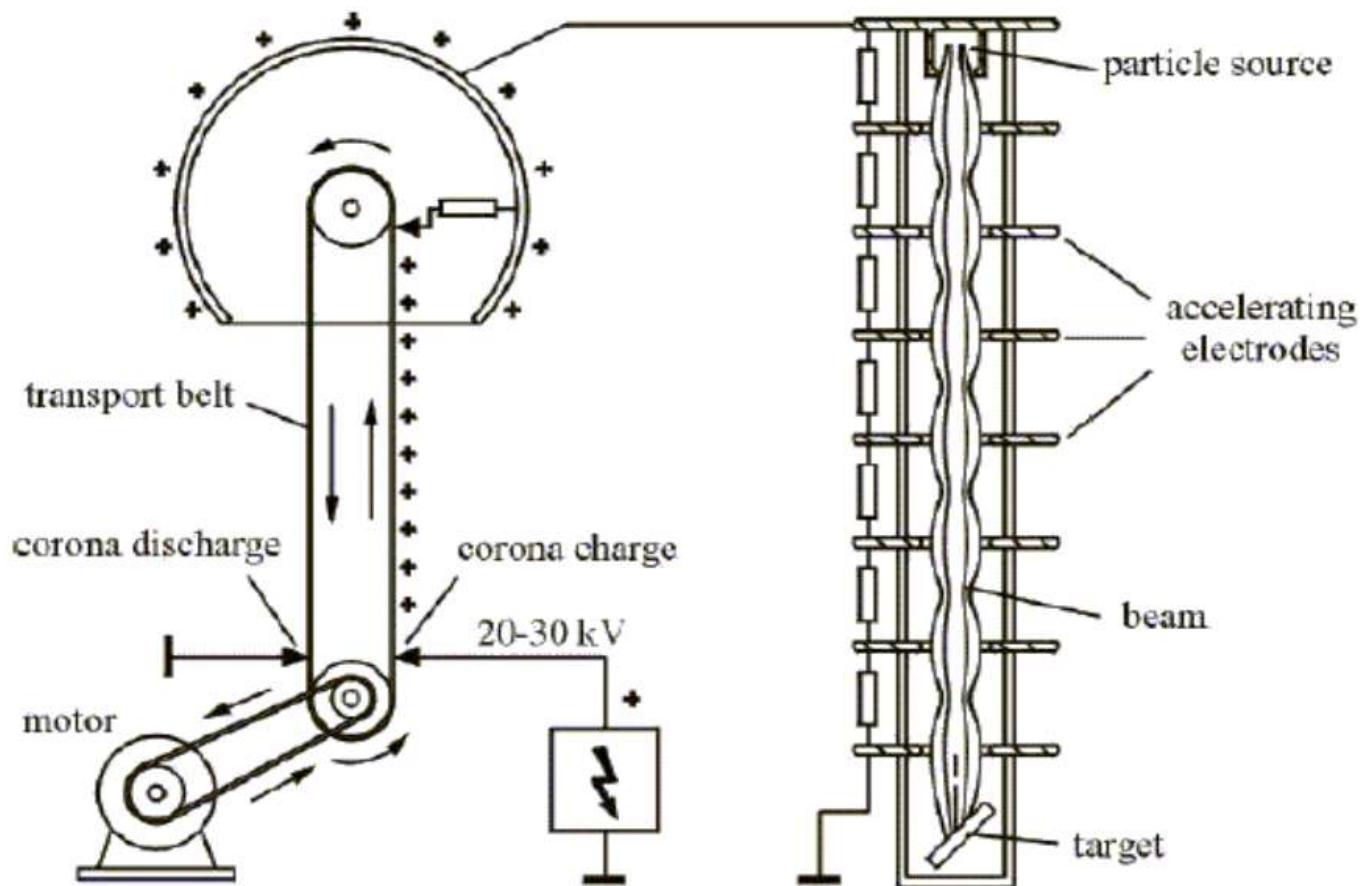
- Linac
- ciklotron
- sinhrotron
- ...
- gruče

CRT

Cathode Ray Tube

van de Graaff

Naloga za ogrevanje

van de Graaffov pospeševalnik

- Največja napetost: 15 MV.
- Elektrode po 50 kV.
- $R_1=500 \text{ M}\Omega$.

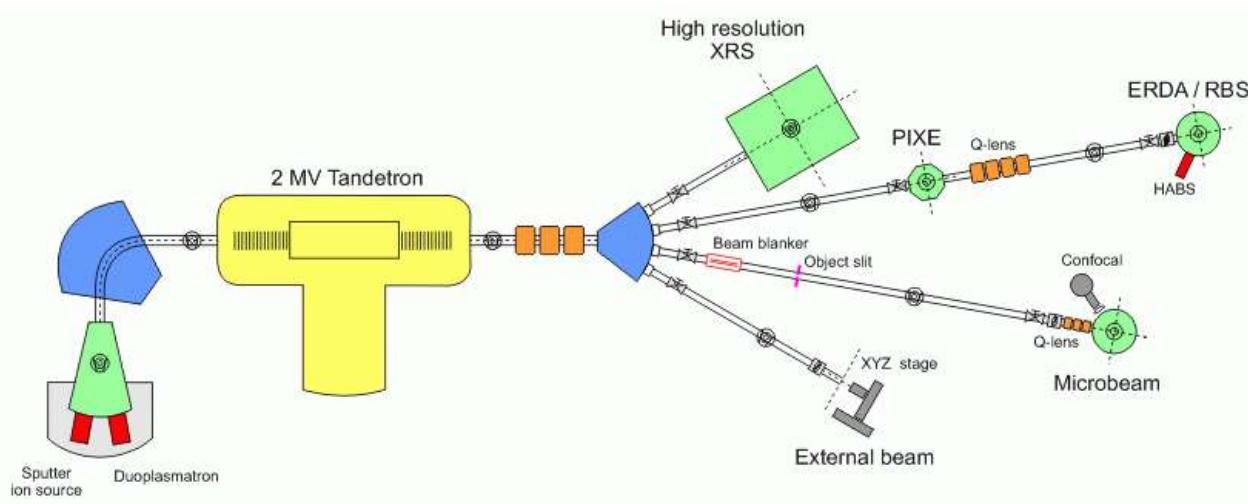
Kolišen tok teče po uporih? Tok ionov je tipično okoli $10 \mu\text{A}$.

Tandetron

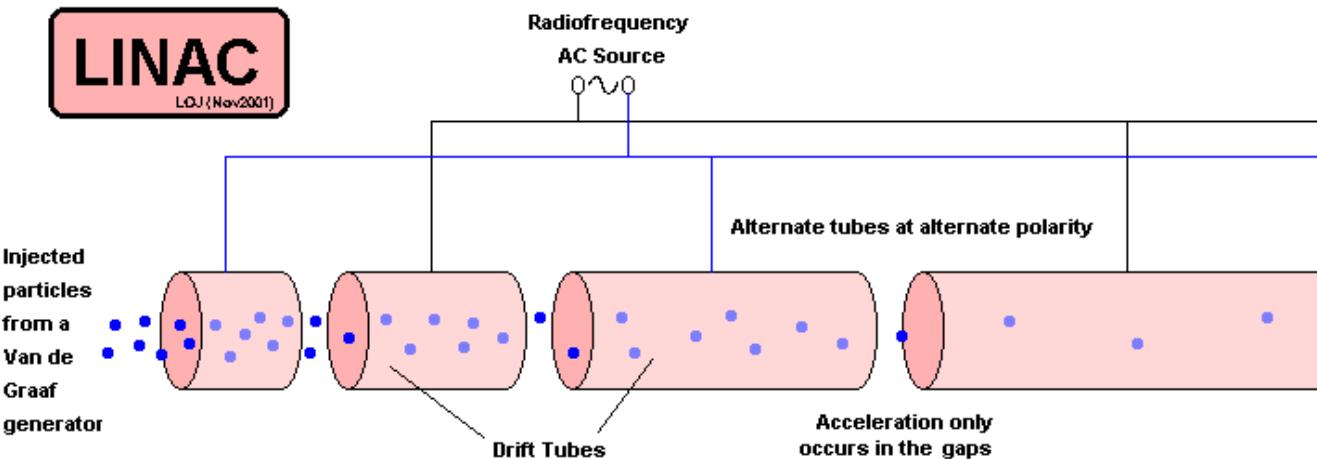
IJS – ionski pospeševalnik

- 2 MV
- 4 eksperimentalne linije
- predviden ogled

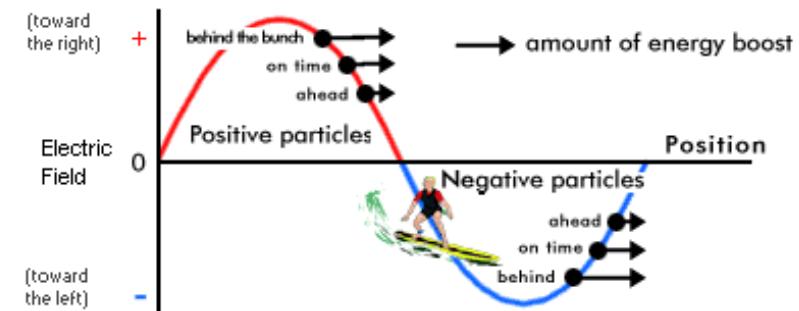
<http://www.rcp.ijs.si/mic/>

Linearni pospeševalnik

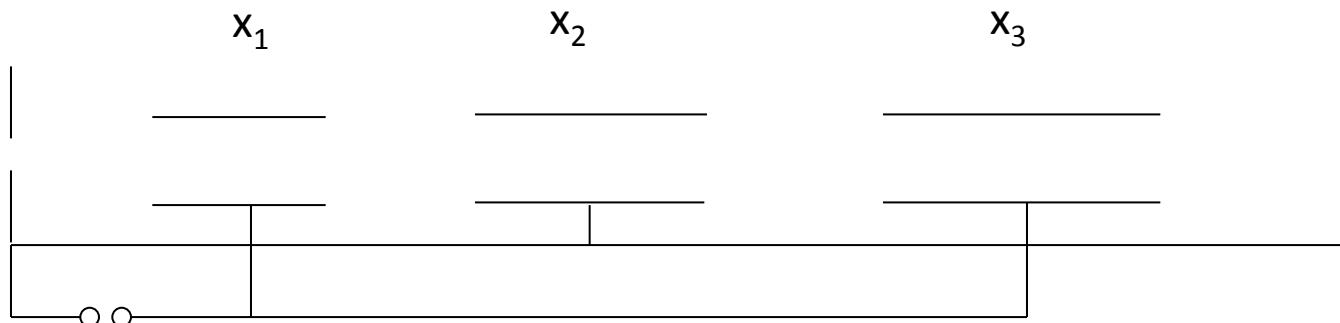

SLAC @ Stanford

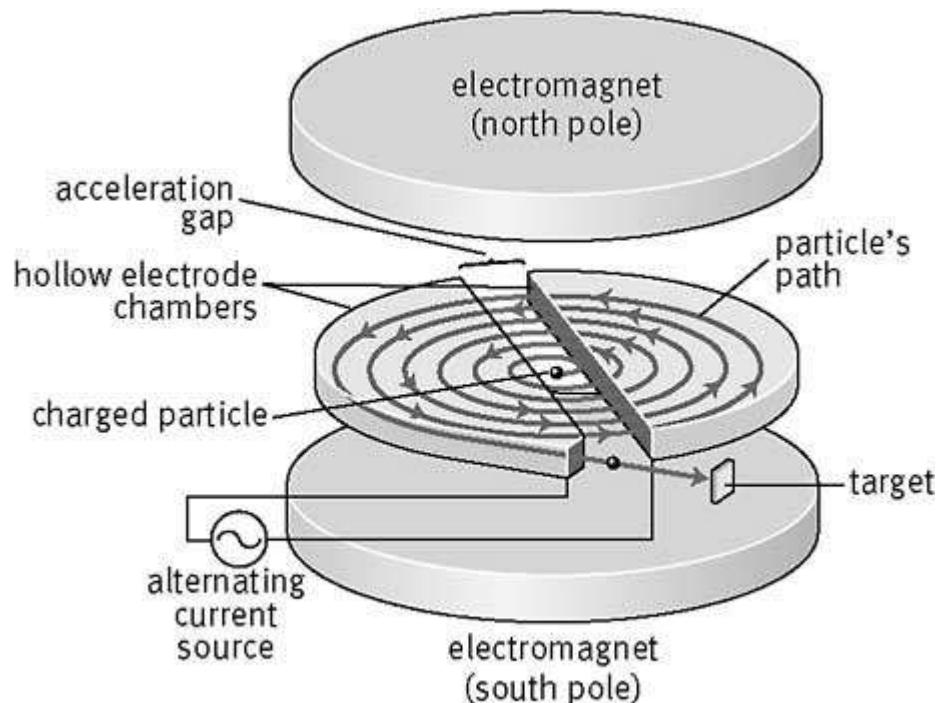

Naloga

Z linearnim pospeševalnikom pri frekvenci 0.5 Ghz pospešujemo elektrone od 100 keV do 1.3 MeV. Pospeševalnik ima tri votline. Kolikšne naj bodo njihove dolžine?

CIKLOTRON

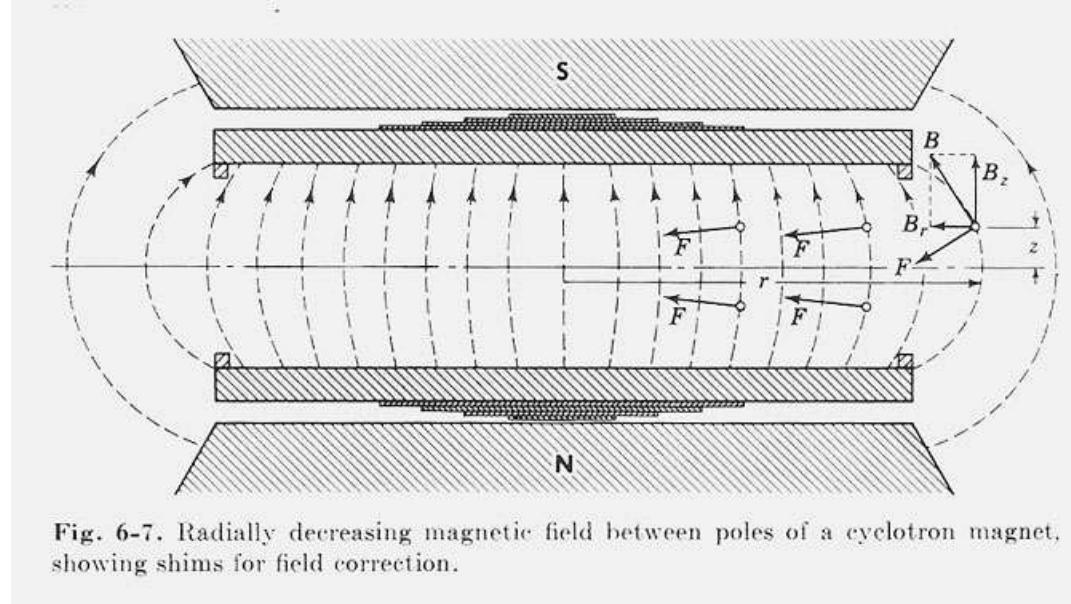

- Ciklotronska frekvenca
- Gibanje v osi z?

Precision Graphics

Šibko fokusiranje

Magnetno polje
dobi majhno
radialno
komponento,
ki lahko
fokusira v smeri
osi z in radija.

Lorentzova sila

$$\frac{d}{dt} m\gamma \vec{v} = e(\vec{E} + \vec{v} \times \vec{B})$$

Kartezične:

X: $\frac{d}{dt} m\gamma \dot{x} = e(E_x + \dot{y}B_z - \dot{z}B_y)$

Y: $\frac{d}{dt} m\gamma \dot{y} = e(E_y + \dot{z}B_x - \dot{x}B_z)$

Z: $\frac{d}{dt} m\gamma \dot{z} = e(E_z + \dot{x}B_y - \dot{y}B_x)$

Lorentzova sila

$$\frac{d}{dt} m\gamma \vec{v} = e(\vec{E} + \vec{v} \times \vec{B})$$

Cilindrične:

$$r: \frac{d}{dt} (m\gamma \dot{r}) - m\gamma \dot{\phi}^2 r = e(E_r + r\dot{\phi}B_z - \dot{z}B_\phi)$$

$$\varphi: \frac{1}{r} \frac{d}{dt} (m\gamma r^2 \dot{\phi}) = e(E_\varphi + \dot{z}B_r - \dot{r}B_z)$$

$$z: \frac{d}{dt} (m\gamma \dot{z}) = e(E_z + \dot{r}B_\varphi - r\dot{\phi}B_r)$$

Šibko fokusiranje v smeri z

- Polje z majhno radialno komponento:

$$B_r = \frac{\partial B_r}{\partial z} z$$

- Enačba gibanja:

$$\ddot{z} + n \omega_c^2 z = 0$$

Indeks polja: $n = - \frac{r_0}{B_z} \frac{\partial B_r}{\partial z}$, stabilno pri $n > 0$

Določanje tira

$$z(t) \rightarrow z(s), \dot{z} = z' v, \ddot{z} = z'' v^2$$

Tir reši: $z'' + \frac{n}{r_0^2} z = 0$, harmonično gibanje

Matrični zapis:

$$\begin{bmatrix} z \\ z' \end{bmatrix} = \begin{bmatrix} \cos(s/s_z) & s_z \sin(s/s_z) \\ -1/s_z \sin(s/s_z) & \cos(s/s_z) \end{bmatrix} \begin{bmatrix} z_0 \\ z_0' \end{bmatrix}$$
$$s_z = r_0/\sqrt{n}$$

„sektorski magnet“

Podobno velja za radialno gibanje

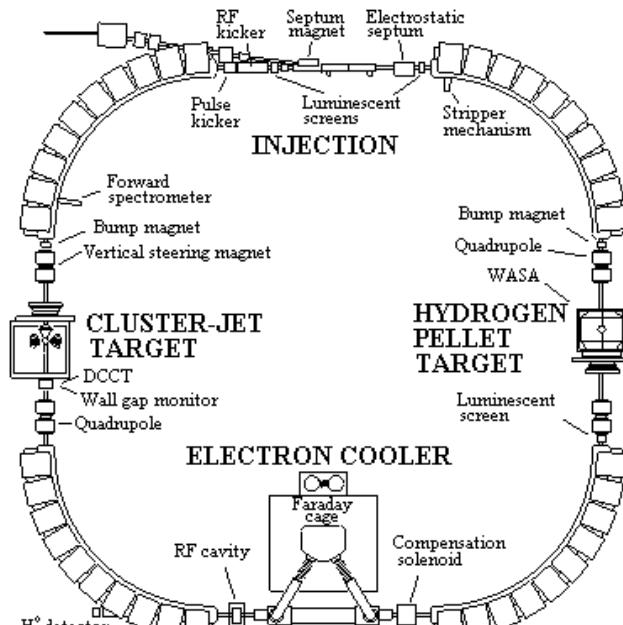
- polje: $B_z = B_0 + \frac{\partial B_z}{\partial r} (r - r_0) = B_0(1 - n \frac{\rho}{r_0})$
- gibalna enačba: $\ddot{\rho} + (1 - n) \frac{v^2}{r_0^2} \rho = 0$
- harmonično gibanje, če $n < 1$.
- matrični zapis:

$$\begin{bmatrix} z \\ z' \end{bmatrix} = \begin{bmatrix} \cos(s/s_r) & s_r \sin(s/s_r) \\ -1/s_r \sin(s/s_r) & \cos(s/s_r) \end{bmatrix} \begin{bmatrix} z_0 \\ z_0' \end{bmatrix}$$
$$s_r = r_0 / \sqrt{1 - n}$$

SINHROTRONI

- stalen radij kroženja
- frekvenca in jakost EM polja spreminjačoči
- pospeševanje, fokusiranje, zavoj, potovanje

CERN, Ženeva

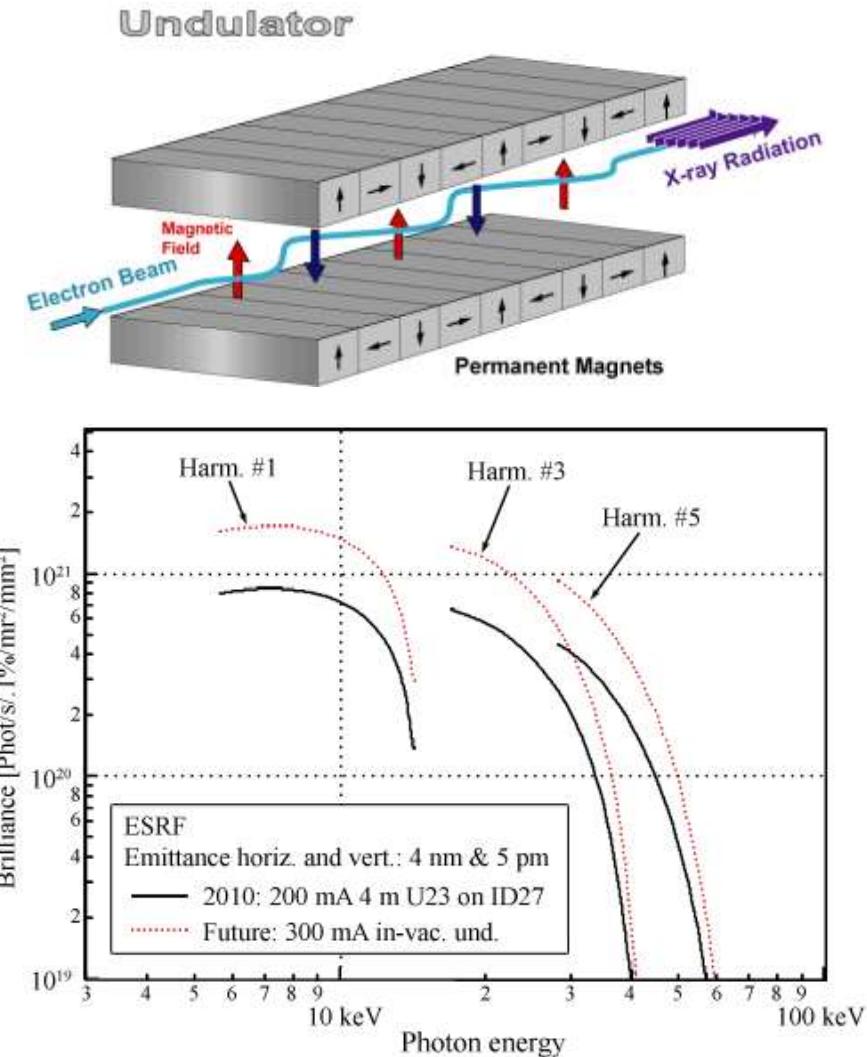
Uppsala

Sinhrotroni kot vir fotonov

- Izkoriščamo sevanje pospešenih delcev
- Magneti, wigglerji, undulatorji

Rezultat:

- koherentna polarizirana svetloba
- zvezni spekter, IR – žarki X (50keV)
- veliko aplikacij

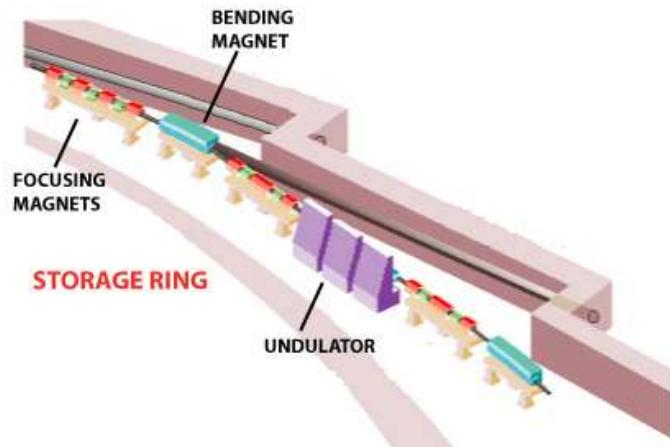
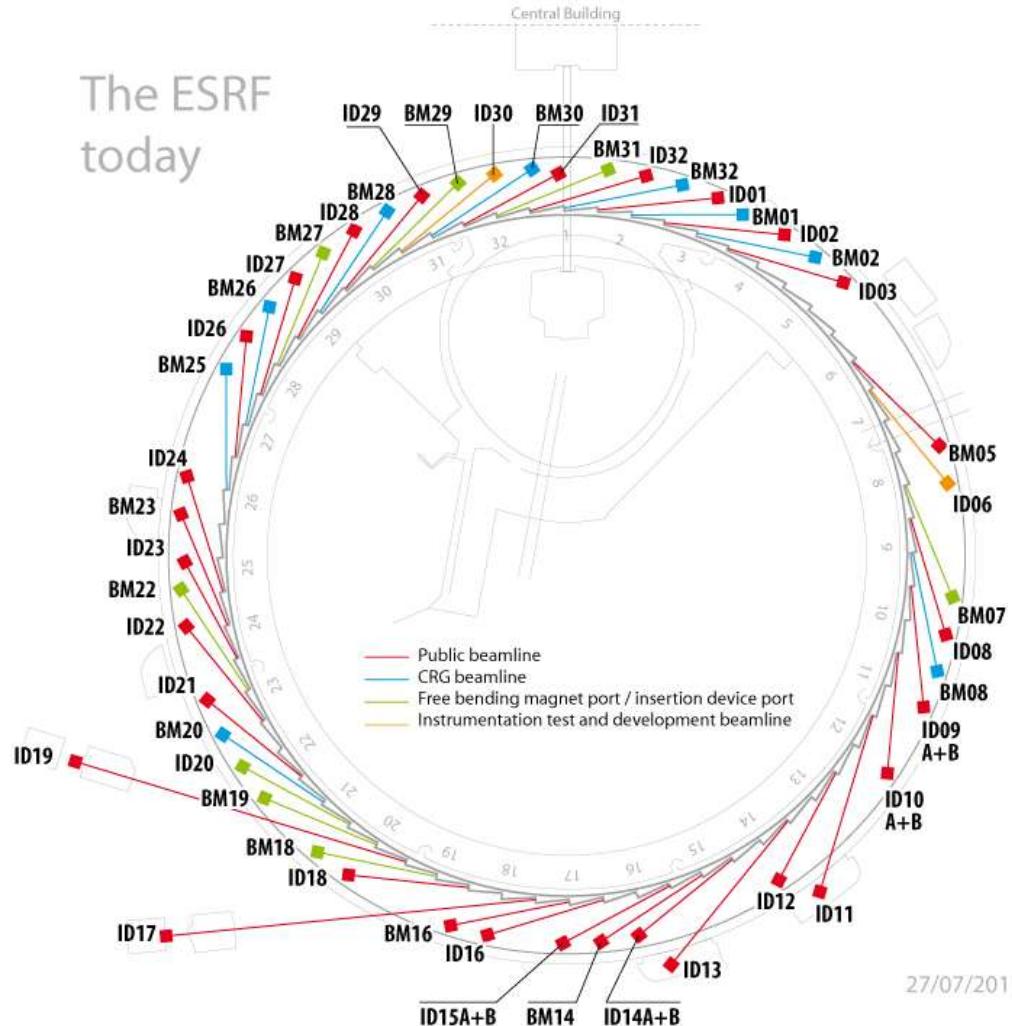

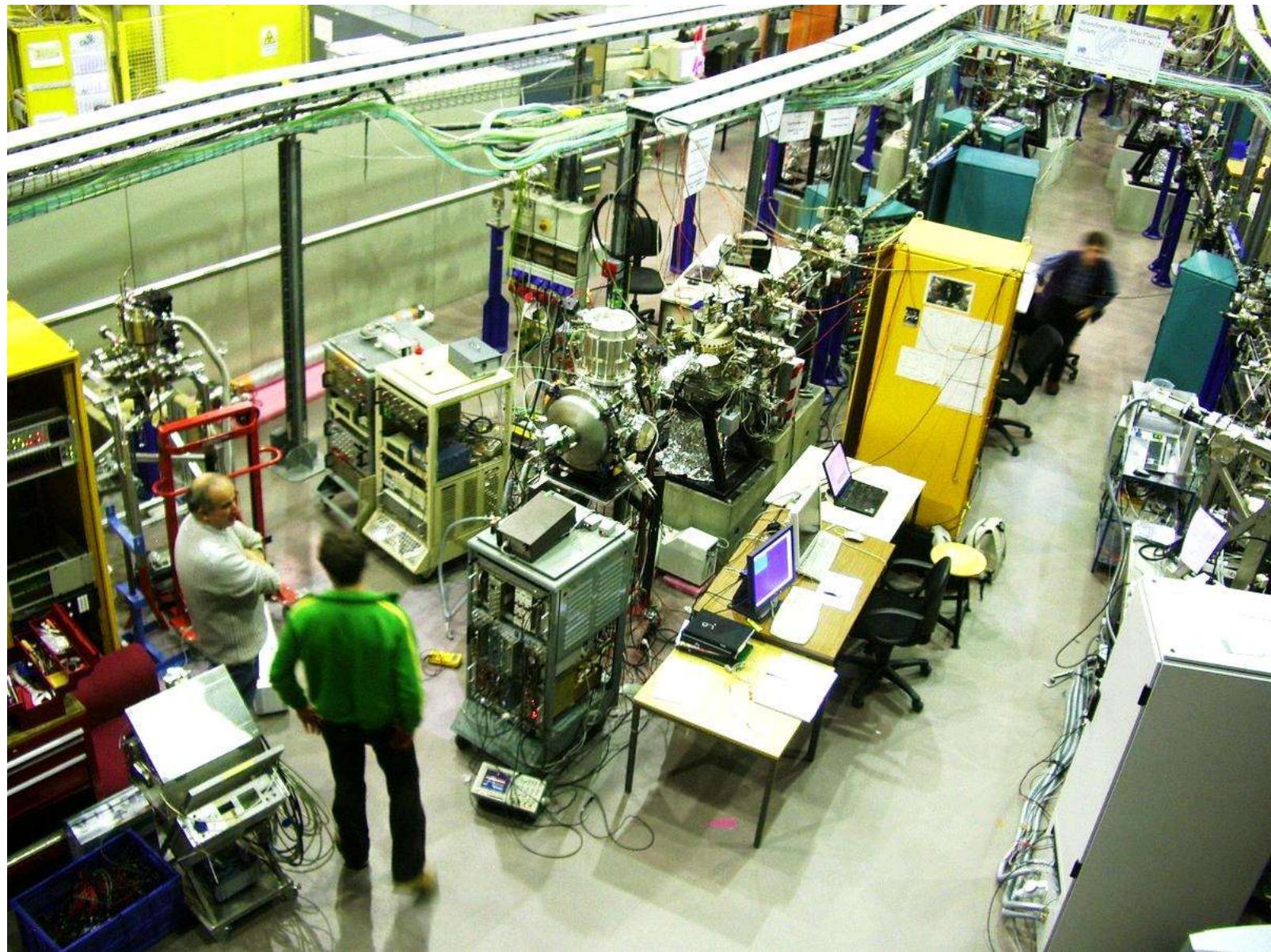
ELETTRA

- 2,4 GeV
- UV, X žarki
- 24 linij
- FEL

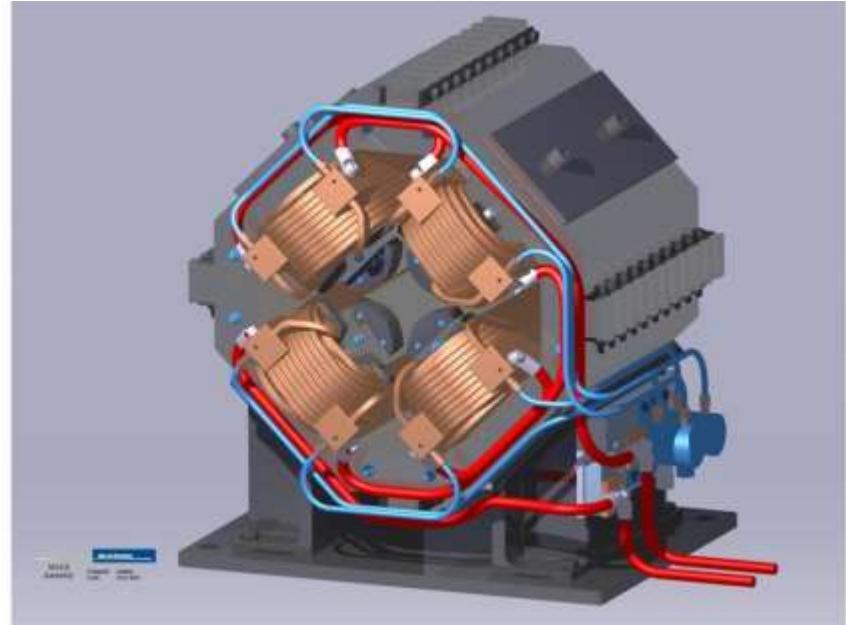
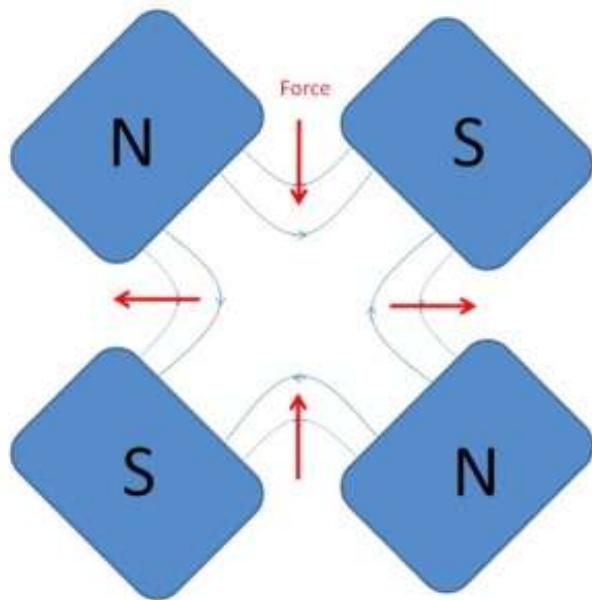

The ESRF today

Močno fokusiranje (kvadrupolni magnet)

- V eni smeri fokusira, v drugi defokusira
- V parih dosežemo fokusiranje

Kvadrupolno polje

- $B_x = \frac{\partial B_x}{\partial y} y, B_y = \frac{\partial B_y}{\partial x} x$
- Iz $\text{rot}(\vec{B}) = 0$ dobimo $\frac{\partial B_x}{\partial y} = \frac{\partial B_y}{\partial x} = g$
- enačbi gibanja: $m\gamma\ddot{x} = -e\dot{z}B_y, m\gamma\ddot{y} = e\dot{z}B_x$
- tir: $x'' + k^2x = 0, y'' - k^2y = 0$

$$k = \sqrt{eg/p}, p = m\gamma v$$

Matrika kvadrupolnega magneta

Smer X:
$$\begin{bmatrix} \cos(kz) & 1/k \sin(kz) \\ -k \sin(kz) & \cos(kz) \end{bmatrix}$$

Smer Y:
$$\begin{bmatrix} \cosh(kz) & 1/k \sinh(kz) \\ k \sinh(kz) & \cosh(kz) \end{bmatrix}$$

Tanek kvadrupolni magnet, $kz \ll 1$, debelina $z \rightarrow 0$:

$$\begin{bmatrix} 1 & 0 \\ \pm k^2 z & 1 \end{bmatrix}$$

Tanka leča

$\begin{bmatrix} 1 & 0 \\ \pm 1/f & 1 \end{bmatrix}$, $-\frac{1}{f}$ zbiralna, $\frac{1}{f}$ razpršilna

Prazen prostor dolžine l

$$\begin{bmatrix} 1 & l \\ 0 & 1 \end{bmatrix}$$

Dva kvadrupolna magneta

f_2, f_1 , razdalja d , ($f > 0$, zbiralna leča)

$$\begin{bmatrix} 1 - d/f_2 & d \\ -\frac{1}{f_2} - \frac{1}{f_1} + \frac{d}{f_1 f_2} & 1 - d/f_1 \end{bmatrix}$$

1. $f_2 < 0, f_1 > 0, f_1 = f_2 = f$
2. $f_2 > 0, f_1 < 0, f_1 = f_2 = f$

Neto fokusiranje v obeh smereh, gorišči pa NE sovpadata.

Kje je gorišče za vzporeden žarek?

- lečo obdamo s praznim prostorom a in b
- preslikamo točko $\begin{bmatrix} y \\ 0 \end{bmatrix}$ in zahtevamo, da žarek seka os x za vsak y

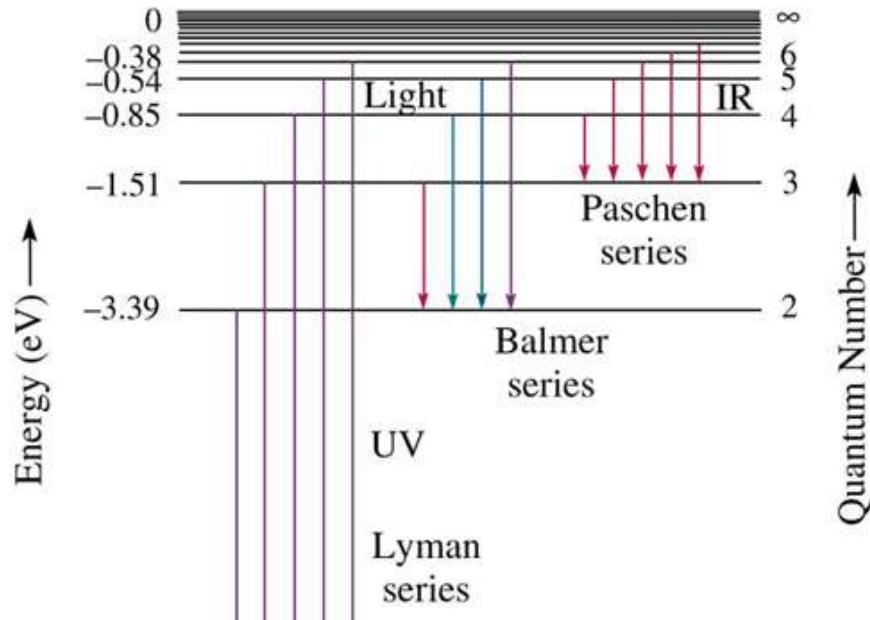
$$1. -bd + f(f - d) = 0 \rightarrow b = \frac{f(f-d)}{d}$$

$$2. -bd + f(f + d) = 0 \rightarrow b = \frac{f(f+d)}{d}$$

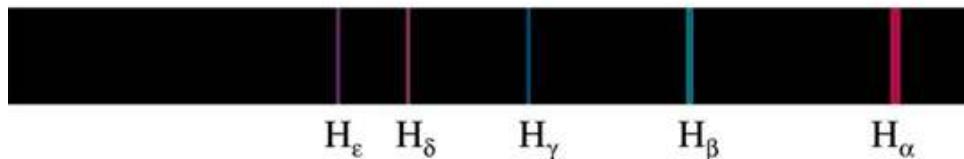
Gorišči ne sovpadata!

Atomska fizika

Vodikov atom

(a)

(b)

© 2003 Thomson - Brooks/Cole

$$E_n = -\frac{E_0}{n^2}$$

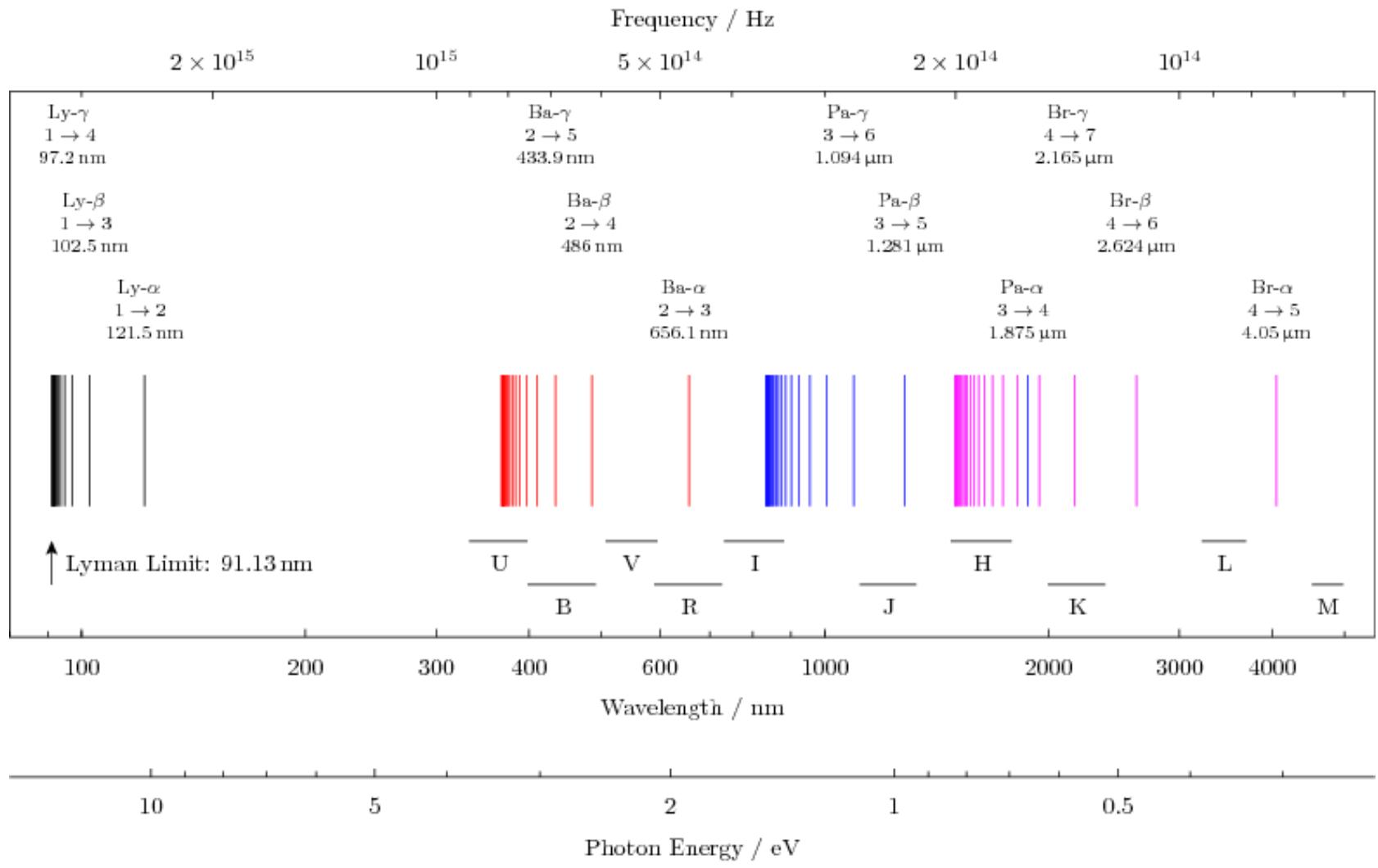
$$E_0 = 13,6058 \text{ eV}$$

$$a_0 = 53 \text{ pm}$$

$$a_n = a_0 n^2$$

$$E_n = -E_0 \frac{Z^2}{n^2}$$

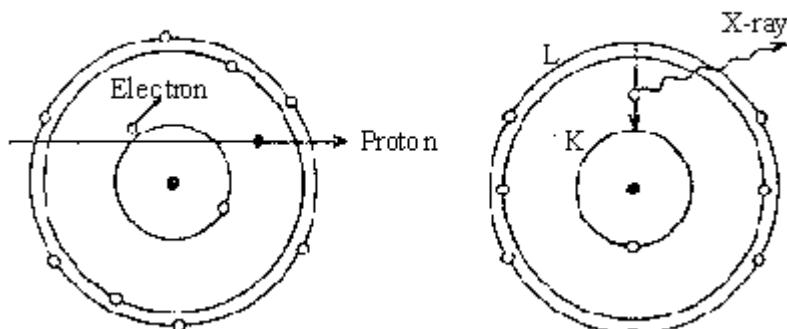
Prehodi med stanji

Uporaba: rentgenska spektroskopija

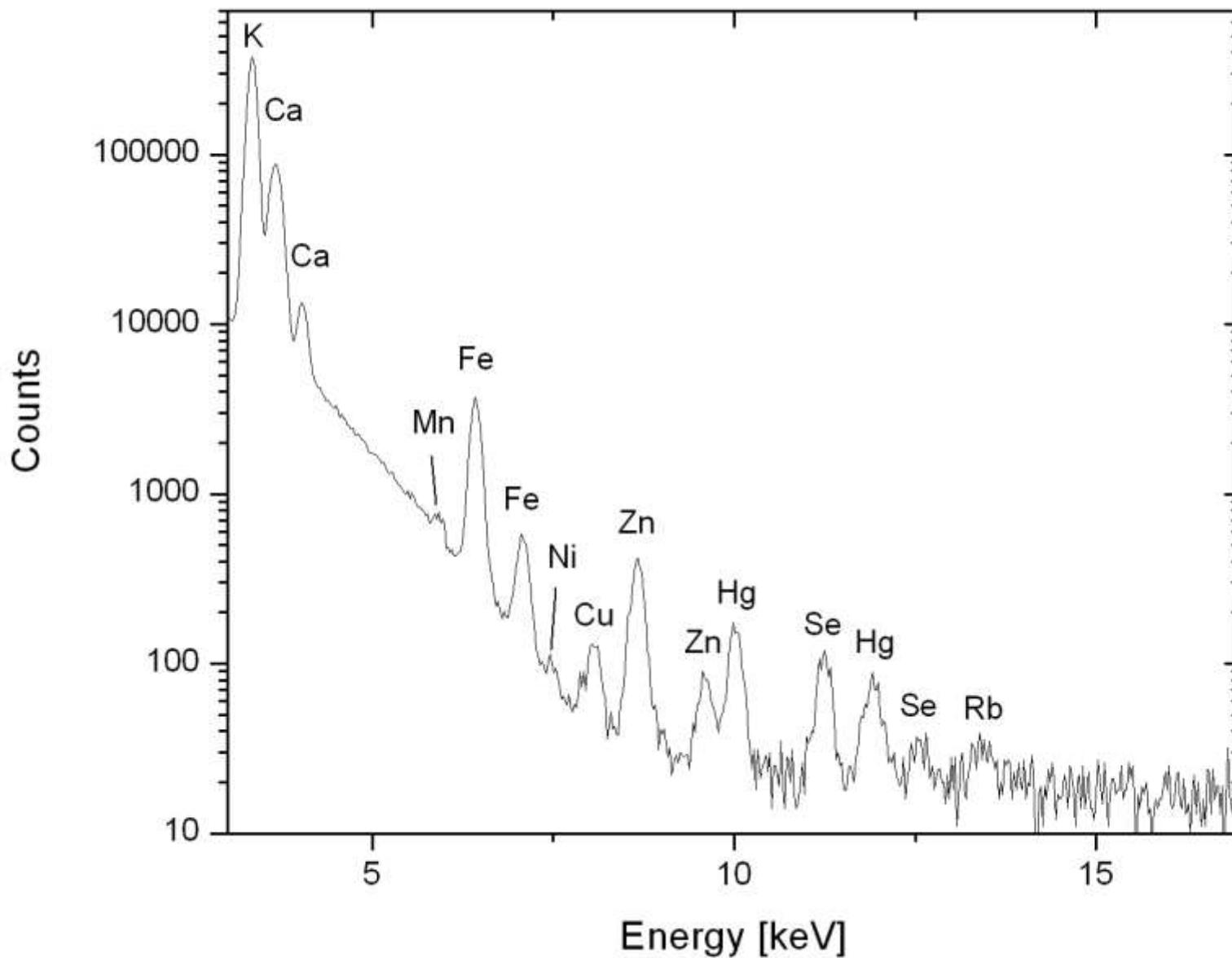
Analizni tehniki:

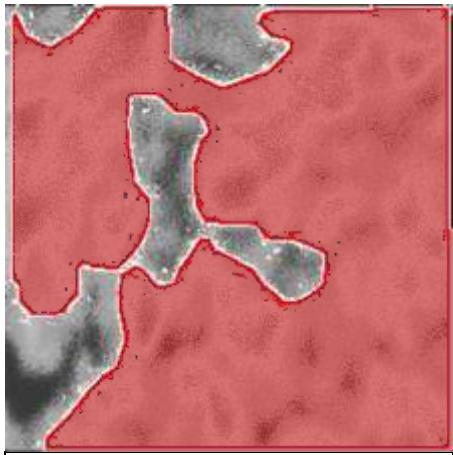
1. absorpcijska,
2. emisijska, npr. PIXE.

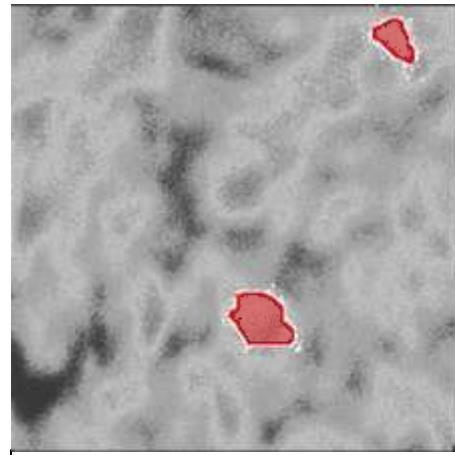
Germanium (iGe) X-ray spectrum (324003, whole)

Celota

Analiza
koncentracij
celotnega
vzorca

Hg gnezda 1-2

Analiza
koncentracij
Hg gnezd

Hipofiza
File nr.
324014

Elementi	Konc [ppm]	Stat.err. %	Iod [ppm]
K	9675.8	0.06	4.8
Ca	1552.7	0.84	22.5
Mn	8.5	9.12	1.4
Fe	118.8	0.84	1.2
Ni	0.2	280.12	0.9
Cu	28.6	2.47	0.8
Zn	67.6	1.56	0.9
Se	53.6	3.93	2.7
Rb	17.0	19.26	5.8
Hg	138.8	2.93	4.7

Elementi	Konc [ppm]	Stat.err. %	Iod [ppm]
K	10501.0	0.3	20.5
Ca	1647.1	1.69	47.1
Mn	14.1	34.51	8.7
Fe	156.5	4.47	6.7
Ni	3.2	116.65	6.5
Cu	48.3	11.82	7.5
Zn	74.6	10.3	9.8
Se	201.4	11.67	31.3
Rb	58.6	46.55	35.6
Hg	606.6	8.03	37.1

Aktivnost

- Aktivnost: $A = \frac{N}{\tau}$ [Bq]
- Primer: aktivnost K-40 v 1kg KCl

$$M(K) = 39,1 \text{ kg/kmol}$$

$$M(Cl) = 35,45 \text{ kg/kmol}$$

$$w(K-40)=0,0117\%$$

$$t_{\frac{1}{2}}(K-40) = 1,25 \cdot 10^9 \text{ let}$$

$$A = 1,66 \cdot 10^4 \text{ Bq}$$

Razpadi

- Po koliko razpolovnih časih dosežemo 97% ravnovesne aktivnosti, če nuklid v reaktorju nastaja s konstantno hitrostjo? (5)

3 nivojski sistem

$1 \rightarrow 2 \rightarrow 3$

$$N_1 = N_0 \exp(-\lambda_1 t)$$

$$N_2 = N_0 \frac{\lambda_1}{\lambda_1 - \lambda_2} (\exp(-\lambda_2 t) - \exp(-\lambda_1 t))$$

$$N_3 = N_0 \left(1 + \frac{\lambda_2 \exp(-\lambda_1 t) - \lambda_1 \exp(-\lambda_2 t)}{\lambda_1 - \lambda_2} \right)$$

Kdaj nivo 2 doseže max?

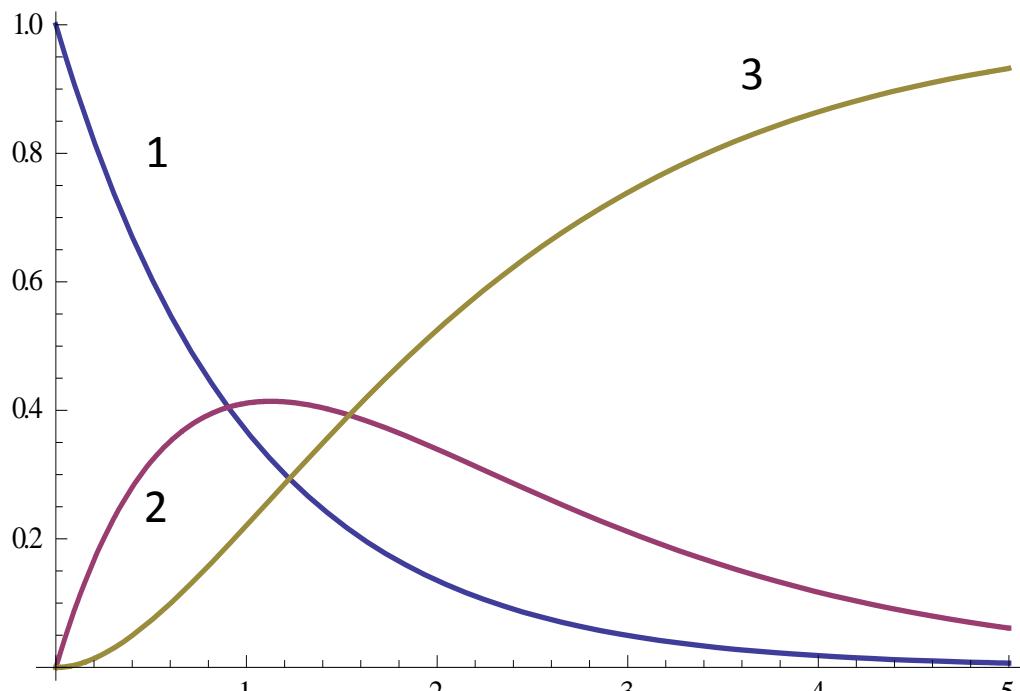
$$t_{max} = \frac{\ln(\lambda_1/\lambda_2)}{\lambda_1 - \lambda_2}$$

$$A_2(t_{max}) = ?$$

$$A_1(t_{max}) = ?$$

$$\frac{A_2}{A_1} = ?$$

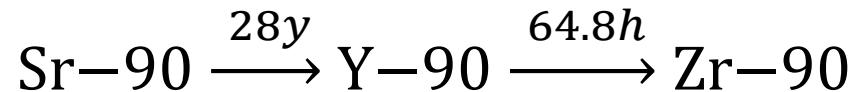
$$A = \frac{N}{\tau} \neq \frac{dN}{dt}$$

$$\frac{A_2}{A_1} = \frac{\lambda_2}{\lambda_2 - \lambda_1} \left(1 - e^{-(\lambda_2 - \lambda_1)t}\right)$$

1. $\lambda_2 < \lambda_1$: razmerje se s časom povečuje
2. $\lambda_2 > \lambda_1$: razmerje se sčasoma stabilizira
3. $\lambda_2 \gg \lambda_1$: razmerje gre hitro proti 1

Primer, razpad β - pri Sr-90:

Sodelovanje sevanja s snovjo

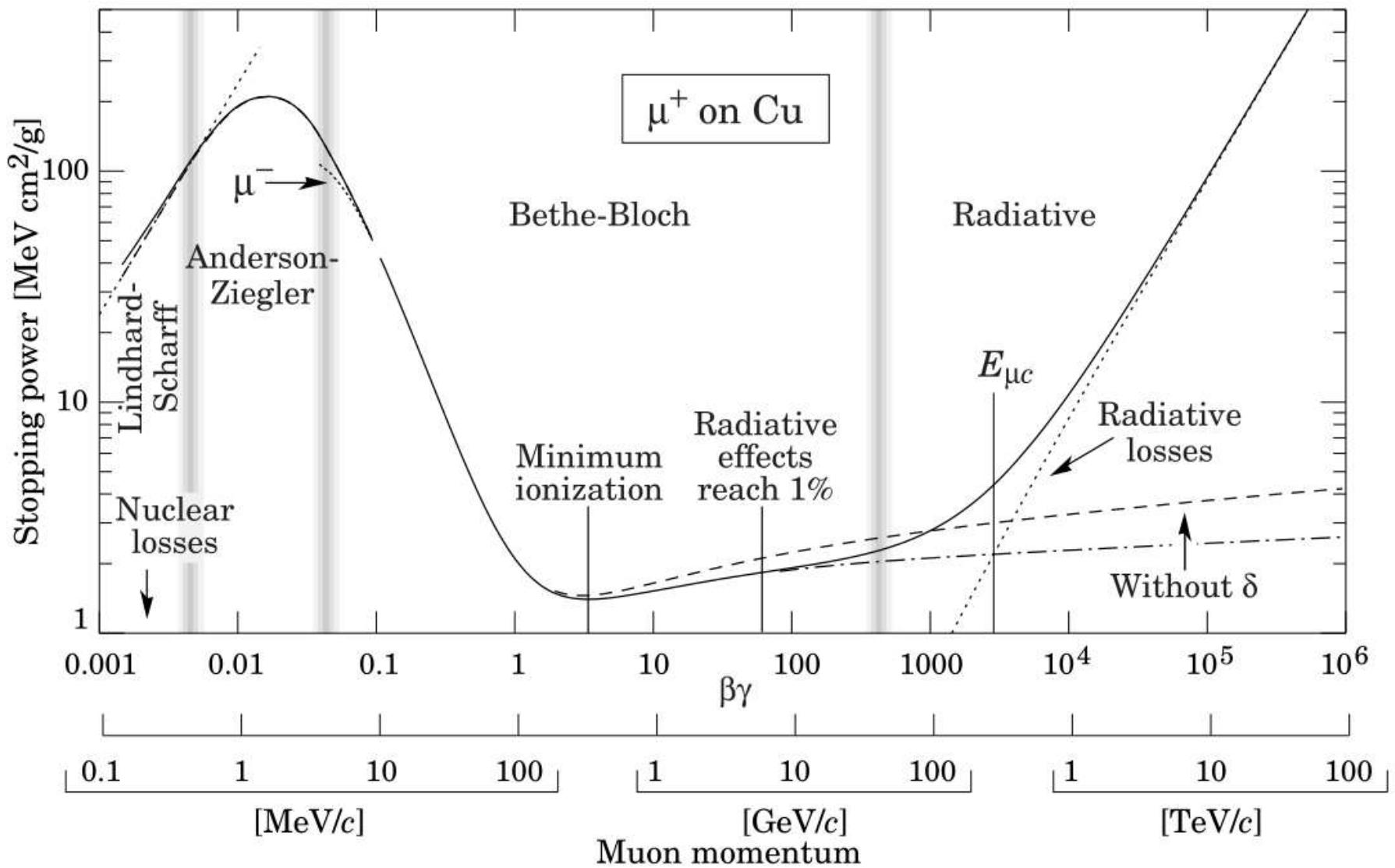
Bethe-Blochova formula

$$-\frac{dE}{\rho dx} = K \frac{Z}{A} \frac{{z_1}^2}{\beta^2} \left[\ln \left(\frac{2 m_e c^2}{I} \frac{\beta^2}{1 - \beta^2} \right) - \beta^2 \right]$$

$$K = 4\pi N_a r_e^2 m_e c^2 = 0,307 \text{ MeV} \frac{\text{cm}^2}{\text{g}}$$

$$I \approx Z \cdot 13,5 \text{ eV}$$

Velja za $\frac{v}{c} = \beta > 0.1$ in $z_1 < 13$, $M \gg m_e$

Naloga: Kakšno gibalno količino in kinetično energijo imajo minimalno ionizirajoči delci e^- , μ , π , p in α ?

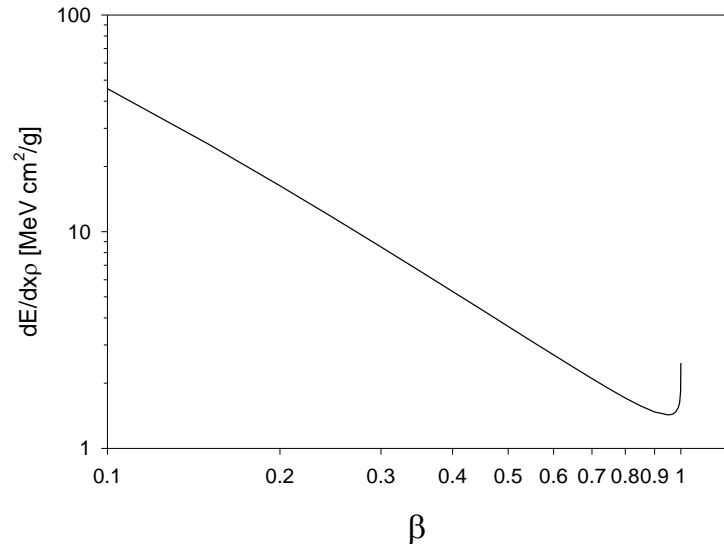
$$\beta = 0,96$$

$$T = ?, p = ?$$

$$pc = 3,43E_0, \quad T = \left(\sqrt{1 + 3,43^2} - 1 \right) E_0$$

delec	$mc^2[\text{MeV}]$	$pc[\text{MeV}]$	$T[\text{MeV}]$
e	0,511	1,75	1,31
μ	107	367	275
π	140	480	360
p	938	3200	2410
α	3800	13000	9800

Stopping power za protone v bakru

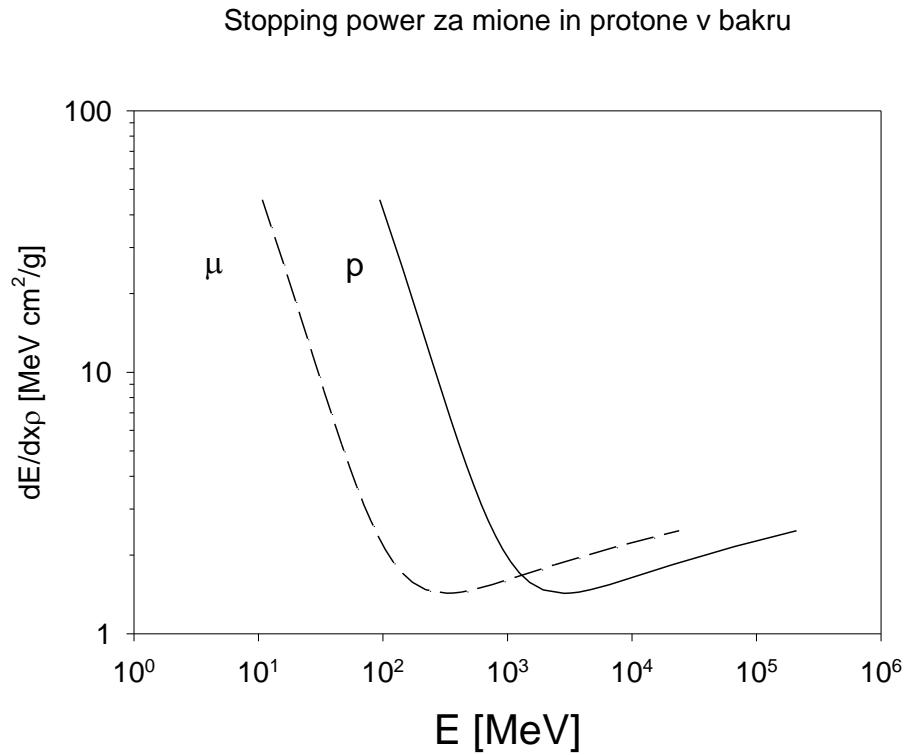

Baker: $Z=29$, $A=63.55$, $\rho=9.0 \text{ g/cm}^3$

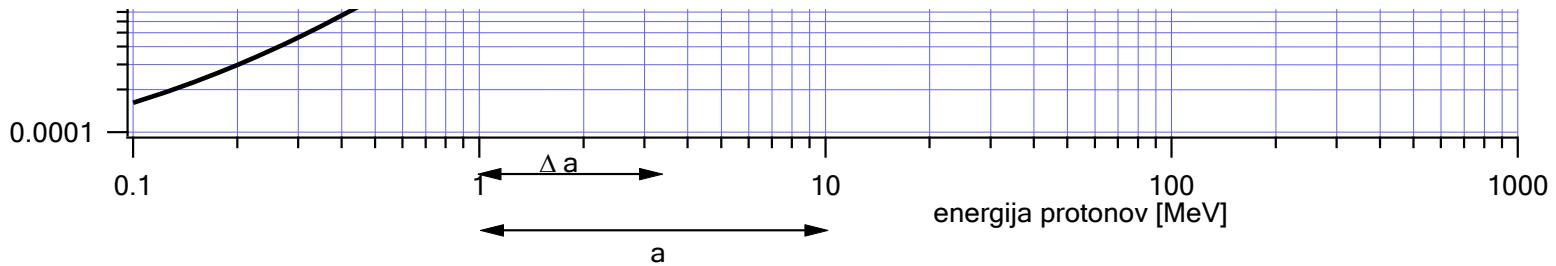
Naloga: Kozmične mione merimo z 2 cm debelim plastičnim scintilatorjem z gostoto 1.03 g/cm^3 . Kakšna je povprečna energija, ki ostane v detektorju?

$$-\frac{dE}{\rho dx} \approx 1,5 \text{ MeV cm}^2/\text{g}$$

$$\Delta E \approx 3 \text{ MeV}$$

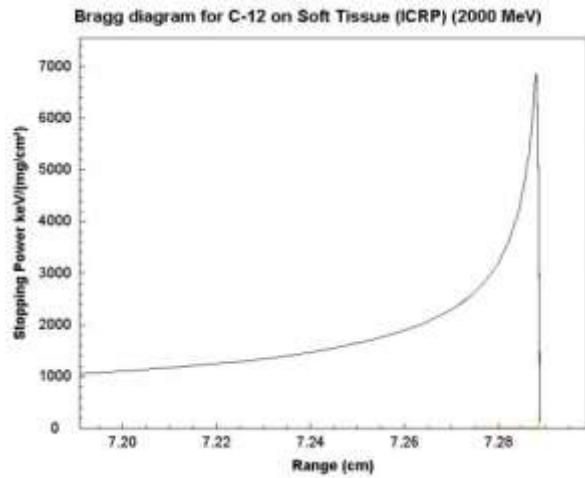
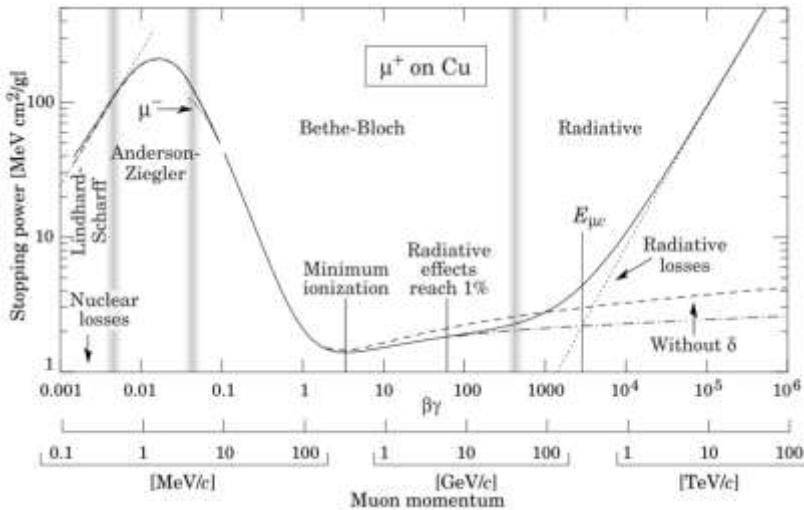
Odčitavanje z logaritemskega grafa

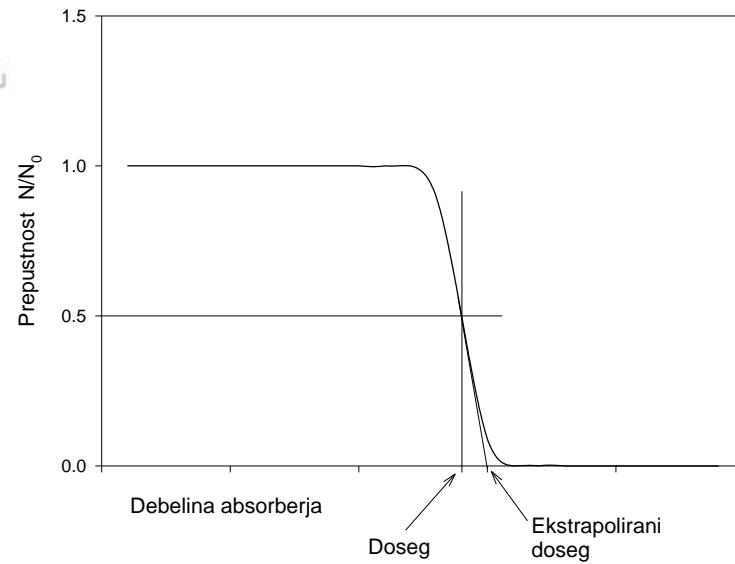
$$E = E_1 10^{\frac{\Delta a}{a} \log_{10} \frac{E_2}{E_1}}$$

$\Delta a/a$	E
0	1
0.30	2.00
0.50	3.16
0.70	5.00
1	10

Doseg delcev

Delež prepuščenih delcev v odvisnosti od razdalje

Doseg delcev

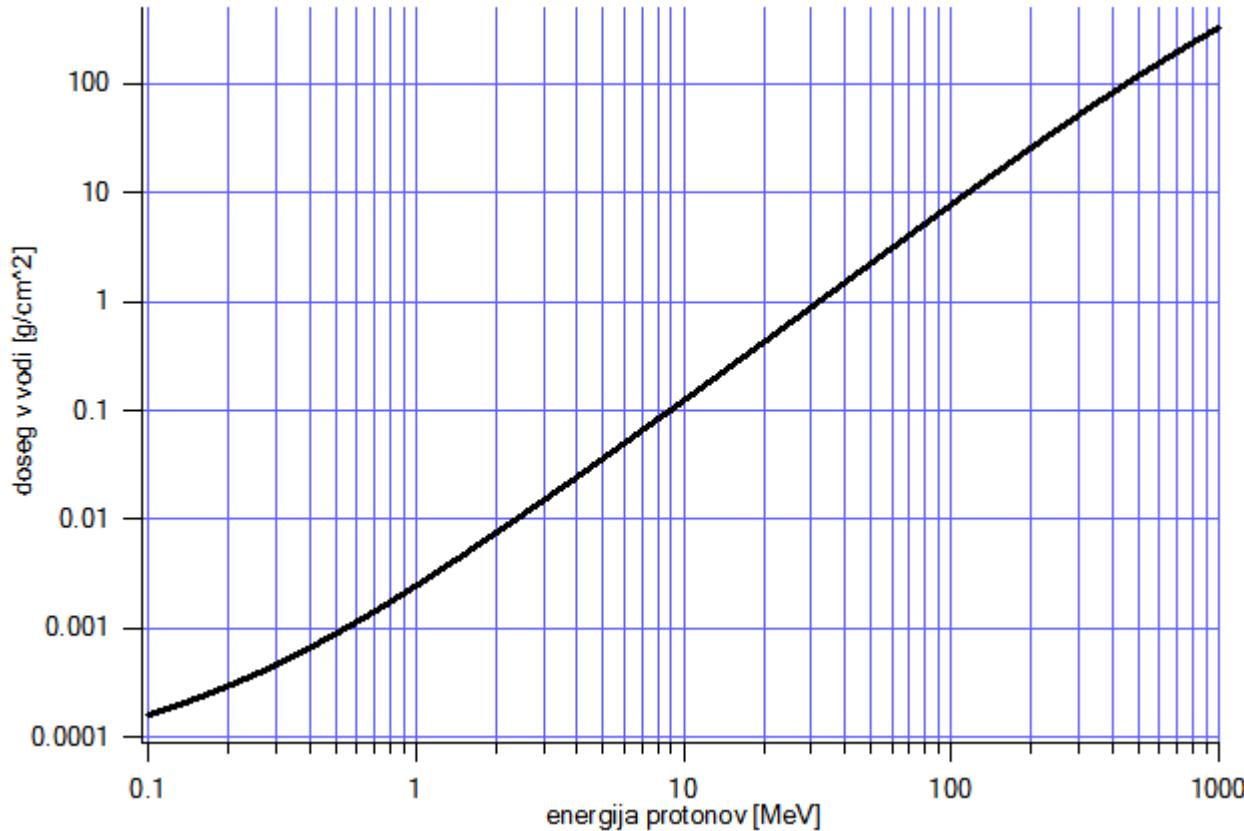
Uporabno:

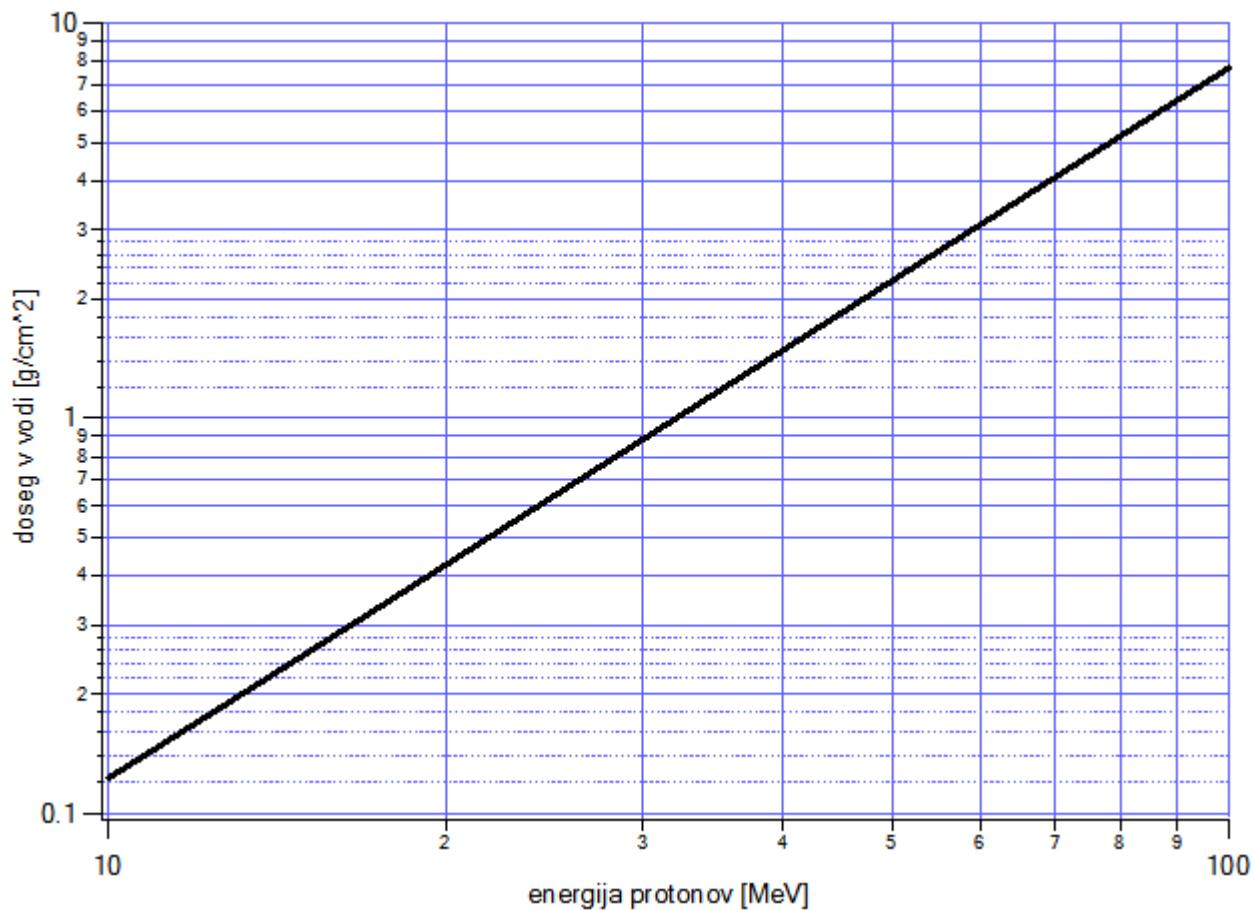
- Določanje energije delcev
- Velikost detektorjev
- Debeline ščitov
- Terapija

Naloga: Kakšna mora biti energija curka protonov, da z njimi uničimo tumor v možganih na globini 1 cm?

Podatki za doseg in izgube energij:

<http://physics.nist.gov/PhysRefData/Star/Text/contents.html>

$$E \approx 32 \text{ MeV}$$

Preseki = verjetnost za reakcije

$$\frac{N_r}{t} = \frac{N_0 \sigma_T}{t S}$$

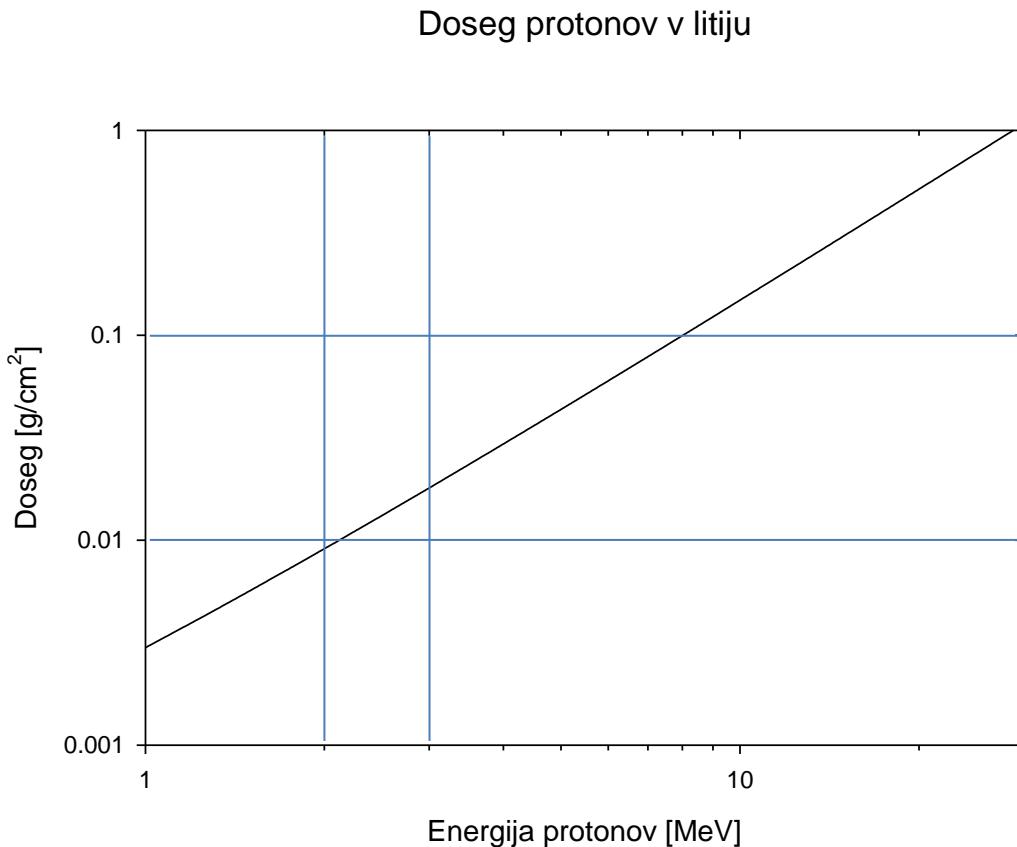
Skupni presek za reakcijo: $\sigma_T = N_T \sigma$

Velja za tanko tarčo, $S = \min(\text{tarča}, \text{žarek})$

S protoni iz tandem van de Graafovega pospeševalnika pri terminalni napetosti 1.5 MV obstreljujemo tarčo iz litija. Presek za reakcijo ${}^7\text{Li}(\text{p},\text{n}){}^7\text{Be}$ je 345 mb, konstanten do praga pri 2 MeV, pri nižjih energijah protonskega žarka pa hitro pada na nič. Koliko reakcij bo nastalo, če na tarči izmerimo naboj 100 μAs ?

$$1 \text{ b} = 10^{-24} \text{ cm}^2$$

$$N_R = 1,6 \times 10^{11}$$

Uporaba B-B

- Oceni, kolikšno energijo izgubi delec α z energijo 5,5MeV, ko preleti list zlata debeline 1,5 μm . Gostota zlata je 19,3 g/cm³, vrstno število 79 in masno število 197. Povprečna ionizacijska energija za težje elemente je sorazmerna z njihovim vrstnim številom:
 $I \approx E_I Z$, kjer je $E_I = 9,1\text{eV}$. ($=0,7\text{ MeV}$)

Bethe-Blochova formula

$$-\frac{dE}{\rho dx} = K \frac{Z}{A} \frac{{z_1}^2}{\beta^2} \left[\ln \left(\frac{2 m_e c^2}{I} \frac{\beta^2}{1 - \beta^2} \right) - \beta^2 \right]$$

$$K = 4\pi N_a r_e^2 m_e c^2 = 0,307 \text{ MeV} \frac{\text{cm}^2}{\text{g}}$$

$$I \approx Z \cdot 13,5 \text{ eV}$$

Velja za $\frac{v}{c} = \beta > 0.1$ in $z_1 < 13$, $M \gg m_e$